

Fil.tri Kaarle Nordenstreng:

# Kuka määrää yleisen mielipiteen

**A**luksi on syytä asettaa kysymys: Onko mitään yleistä mielipidettä ylipäänsä olemassa? Tähän on vastattava myöntävästi: käsite "yleinen mielipide" on tosiasia — sitä käyttää yhtä hyvin Tasavallan Presidentti lehtien yleisönosastoista puhuessaan kuin Edwin Linkomies tarkastellessaan Suomen joutumista talvisotaan ja jatkosotaan (Suomen Kuvalehti N:o 31). Tämä käsite on siis varsin 'vaativa', koska se sisältää ajatuksen "suuren yleisön" tai "kansan syvien rivien" eli koko maan väestön tahdonilmauksesta. Kyseessä on mitä merkityksellisin asia, jonka kriittinen tarkastelu käy sitäkin tarpeellisemmaksi, kun voidaan osoittaa, että yleinen mielipide ei suinkaan aina vastaa sitä mitä sillä tarkoitetaan: kansalaisten omien ajatusten summaa tai keskiarvoa.

Käsite "yleinen mielipide" voi olla harhaanjohtava: sen nimissä yritetään usein 'myydä' jotain sellaista, mitä ihmisten mielistä ei aidosti löydy. Tarjolla on kaksi harhautuksen tekniikkaa; näiden ei suinkaan aina tarvitse olla tarkoituksellisia ja tietoisia, vaan yleisen mielipiteen nimissä voidaan harjoittaa harhaanjohtamista myös tahattomasti. Ensinnäkin voidaan jokin mielivaltainen väite — tavallisesti oma mielipide — vain nimittää "yleiseksi mielipiteeksi" ja tällä tavoin saada kuulostamaan asia vakuuttavammalta — tähän on vanha propagandan keino, jota mm. kansallissosialistit käyttivät hyväkseen.

Toinen harhaanjohtava tapa käyttää käsitettä "yleinen mielipide" on ovelampi ja siksi vaikeammin havaittavissa: otetaan kyllä selville kansalaisten keskuudessa vallitsevat näkemykset — esimerkiksi mielipidetutkimusten avulla — mutta jätetään selvittämättä, millaisiin ajatuskulkuihin ja taustatietoihin yksityiset mielipiteet perustuvat. Toisin sanoen käytetään hyväksi kansalaisiin enemmän tai vähemmän tarkoituksellisesti istutettuja, manipuloituja mielipiteitä (lähemmin kirjoittaja on käsitellyt mielipidetutkimuksia yleisen mielipiteen manipuloinnin välineenä artikkelissaan HS:ssa 24. 5. 1970). Seuraavassa keskitytään tarkastelemaan vain tätä viimeksi mainittua strategiaa, koska se tällä haavaa näyttää olevan sekä enemmän käytetty että vaikutuksiltaan merkittävämpi.

## Mielipideilmasto ja itsenäinen ajattelu

Tutkittaessa yleisiin yhteiskunnallis-poliittisiin kysymyksiin liittyvää yleistä mielipidettä — esimerkiksi maanpuolustusasenteita tai suhtautumista Nordekiin — on ilmennyt, että se ei suinkaan johdonmukaisesti perustu yksityisten ihmisten omaehtoiseen ajatteluun. Se mitä sanotaan ihmisten keskuudessa vallitsevaksi yleiseksi mielipiteeksi muodostaa usein oman, kansalaisten itsenäisestä avotoiminnasta suhteellisen riippumattoman ilmiönä, joka pikemminkin ohjaa yksilöiden käsityk-

siä kuin heijastaa niitä. Voidaan puhua ihmiseen ulkoapäin vaikuttavasta "mielipideilmastosta", joka 'houkuttelee' yksilöä asennoitumaan tietyllä tavalla ilman että hän omaehtoisena ajattelutoiminnan kautta päätyisi itsenäiseen ratkaisuun. Vallitseva mielipideilmasto "syöttää ulkoapäin valmiita mielipiteitä", kuten tavataan sanoa perinteellisistä kasvatustieteistä, sitä vastoin että se antaisi yksilön rauhassa muodostaa mielipiteensä itsenäisesti.

Mitä sitten on "itsenäinen mielipiteenmuodostus"? Eikö ihminen joka tapauksessa omaksu ajatuksiaan 'ulkoapäin', vähitellen oppimalla siitä mitä hän ympärillään näkee ja kuulee? Näin epäilemättä on asian laita: ihminen on vääjäämättä 'kiinni' elinympäristönsään, myös ajattelutapojensa puolesta. Mutta on huomattava, että ihminen ei suinkaan ole mikään oppimiskone, jonka oma ajattelu ei sisällä tippaakaan enempää kuin mitä sen sisään on syötetty. Uusin psykologinen tutkimus korostaa juuri ihmisen ajattelutoiminnan omaehtoisuutta, spontaanisuutta ja aktiivisuutta; esimerkiksi kielen oppimisen on todettu olevan ehkä suuremmissa määrin luovaa ajattelutoimintaa kuin passiivista muistiin painamista. Ihminen näyttää olevan siten rakennettu, että hänellä on voimakas taipumus tällaiseen itsenäiseen ajatteluun. — "ajatuksilla leikitte-lyyn", "ajatusten kehittelyyn" yms. Vaikka siis ajattelutoiminnan lähtökohta on 'ulkoapäin annettu', ihmisyksilö on kuitenkin aina tiettyssä määrin riippumaton ajattelemaan itsenäisesti eli muodostamaan oman mielipiteensä.

Mutta mielipiteitä ei muodosteta tyhjästä, vaikka ihmisellä olisi kuinka itsenäiset aivot tahansa. Mielipiteenmuodostuksen pohjaksi tarvitaan tietoa arvioinnin kohteena olevasta asiasta; lopputulos riippuu toki ratkaisevasti siitä, mitä aineksia ajattelulle annetaan. Juuri tässä voidaan nähdä yleisen mielipiteen manipuloinnin ydin: vallitseva mielipideilmasto 'tukahduttaa' mielipiteenmuodotukseen liittyvän tiedon sisäänpääsyä ihmisten aivoihin — se ikään kuin ympäröi ihmiset uutta tietoa torjuvalla suojamuurilla.

Mielipideilmastolla on taipumus toimia vanhojen asenteiden ja jo omaksuttujen mielipiteiden suojelijana uutta tietoa ja mielipiteiden tarkistamista vastaan. Mielipideilmasto ei suosi ennakkoluulottomuutta ja perusteellista tosiasiatietoa, vaan pinnallisia huitaisuja, kuluneita fraaseja ja ilmassa liikkuvia huhuja. Toimiessaan ihmisen ennakkoluuloja tukevana suojamuurina mielipideilmasto samalla valaa ihmiseen turvallisuudentunnetta — silmänlumeeksi sopivaa varmuutta, jollaista kaikki uudet ja arvaamattomat asiat tavallisesti horjuttavat.

Hengittäessään vallitsevan mielipideilmaston kyllästävästi ilmaa kansalaisella on tavallisesti varsin niukalti tiedollisia aineksia itsenäiseen mielipiteenmuodotukseen: hänellä ei juuri ole valinnan varaa. Tarjolla on pääasiassa yhdenlaista käynnistysainesta omaehtoiselle ajattelulle — tois-

ten aikaisemmin omaksumia mielipiteitä ja niitä tukevaa tietoa. Näin on laita erityisesti niissä väestökerroksissa, jotka asuvat syrjäisillä seuduilla tai jotka varattomuuden vuoksi eivät saata hankkia itselleen monipuolisia tietoja ja kokemuksia. Tällöin ihminen on paljossa vallitsevan mielipideilmaston armoilla, sen manipuloitavana.

Usein tämä johtopäätös pyritään kumoamaan huomauttamalla, että se merkitsee "kansalaisten arvostelukyvyn väheksymistä". Sellaisesta ei tietysti ole kysymys — "kansan arvostelukykyä" päinvastoin korostetaan viittaamalla ihmisen ajattelun omaehtoisuuteen. Asian ydin on niissä edellytyksissä, jotka "kansan arvostelukyvyn" käytölle annetaan — toisin sanoen tiedollisissa lähtökohdissa. On tekopyhää kuitata puhe ihmisten mielipiteiden manipuloinnista pelkällä viittauksella "kansan arvostelukyvyn", ellei samanaikaisesti pystytä osoittamaan, että arvostelukykyä on voitu myös käyttää.

Tutkimustieto väestön mielipiteenmuodotuksen perusteista viittaa vastaansanomattomasti siihen, että vain etuoikeutetulla vähemmistöllä on tilaisuus täysitehoisesti käyttää arvostelukykyään. Näin on sekä meidän maassamme että kaikissa muissa ns. teollistuneissa sivistysvaltioissa. On tosiasioiden vastaista uskotella, että elämme valistuneessa demokratiassa, jossa kansalaiset monipuolisen tiedon pohjalta muodostavat vapaasti mielipiteensä. Realistisempaa on pikemminkin ajatella, että — kärjistetysti sanottuna — elämme yhteiskunnassa, jossa manipuloitu enemmistö toimii ja ajattelee "menneisyyden haamuja" palvelevan vähemmistön haluamalla tavalla.

## Mielipideilmaston alkuperä

Tähän mennessä mielipideilmastosta on puhuttu ikään kuin se olisi saastepilvi, jonka keskellä ihmiset elävät sitä liiemmin huomaamatta. Mutta mistä tämä saastepilvi on peräisin — mistä syntyy mielipideilmasto? Jos tarkastelemme asiaa yksityisen ihmisen kannalta, hänet mielipideilmasto tavoittaa toisten ihmisten ja tiedotusvälineiden kautta: hän kuulee mitä "ihmiset puhuvat", hän lukee mitä "lehdissä kirjoitetaan" ja hän seuraa mitä "radiossa ja televisiossa sanotaan". Tämä ajatus ten virta, joka yksilön tavoittaa, ei kuitenkaan ole tyhjästä syntynyt: "ihmisten puheet" ovat lähtöisin jostain pitemmältä kuin puhujien itsensä aivoista, ja se mitä tiedotusvälineissä "kirjoitetaan ja sanotaan" on peräisin jostain muualta kuin yksinomaan lehtien tai yleisradion toimituksista.

Mikä sitten on "jossain pitemmällä" kuin toimitukset, mikä on ihmisten käymien keskustelujen 'takana'? Yksi osoite on ainakin selvä: koulu ja kasvatustieteet. Parinkymmenen ensimmäisen elinvuotensa aikana ihminen on läpikäynyt kotona, koulussa ja toveripi-

rissä varsin tehokkaan muokkausvaiheen; se mihin suuntaan muokaus on tapahtunut määrää ratkaisevasti hänen vastaisia ajatuksiaan — mitä hän toisille puhuu tai lehteen kirjoittaa. Mieli-  
pidelmaston 'takana' olevaan kasvatusjärjestelmään kuuluvat edelleen kirkko samoin kuin järjestötoiminta raittiusseuroista poliittisiin yhdistyksiin. Lyhyesti sanottuna mieli-  
pidelmasto heijastaa yhteiskunnassa eniten esillä olevia py-  
syyviä laitoksia, instituutioita.

Yhteiskuntamme laitoksista py-  
syvin on luonnollisesti itse yhteis-  
kuntajärjestelmä. Voidaan sanoi-  
na, että mieli-  
pidelmasto perus-  
tuu viime kädessä yhteiskunta- ja  
talousjärjestelmään: se on vallit-  
sevan yhteiskuntajärjestelmän  
kansalaisten ympärille levittämä  
suojamuuri. Näin on laita ainakin  
omassa yhteiskuntajärjestelmä-  
sämme, jossa yhteiskunnan hallit-  
semat instituutiot tahtovat jäädä  
valtiollisen kansanvallan ulkopuo-  
lolle. Demokraattiseksi nimitetys-  
sä yhteiskunnassamme kansalai-  
set eivät sittenkään ole tasavertai-  
sia, vaan he suhtautuvat toisiinsa  
paljossa sen mukaan, mitä etua  
heillä lähimmäisistään voi olla.

Mieli-  
pidelmaston alkujuuret  
ovat siis hyvin syvällä. Näin ollen  
on väärin liioitella lehdistön, rad-  
ion ja television merkitystä mieli-  
pidelmaston luojana. Toisaalta  
on väärin vähätellä tiedotusväli-  
neiden merkitystä: vaikkakaan ne  
eivät ole mieli-  
pidelmaston alku-  
lähde, niillä on huomattava osuus  
kullakin hetkellä vallitsevan yleis-  
en mieli-  
piteen muokkaajana. Lehdistö ja yleisradiotoiminta  
ovat erottamaton osa mieli-  
pidelmaston, ja siksi niillä on myös rat-  
kaisevan suuri vaikutusvalta siin-  
hen, minkä säävytyksen ja paino-  
tuksen vallitseva mieli-  
pidelmasto saa.

## Lehdistö mieli- pidelmaston muokkaajana

Hyvän esimerkin tiedotusväli-  
neiden avulla tapahtuvasta yleis-  
en mieli-  
piteen johdonmukaisesta  
manipuloinnista tarjoo Englan-  
nissa vastikään julkaistu tutki-  
mus, joka selvittelee Lontoossa lo-  
kakuussa 1968 järjestetyn Viet-  
nam-mielenosoituksen käsittelyä  
Englannin lehdistössä ja televi-  
siossa. (J. D. Halloran ym.: De-  
monstration and communication.  
Lontoo 1970). Lehdet kirjoittelivat  
tapauksesta jo viikkoja ennen  
mielenosoituspäivää nostoen kes-  
keisimmäksi teemaksi mielenosoit-  
usmarssin yhteydessä odotetta-  
vissa olevan väkivaltaisuuden. Tä-  
mä näkökulma hallitsikin sitten  
myös itse mielenosoituksen selo-  
tamista, vaikka 100 000 hengen  
marssi sujui paria pientä välikoh-  
tausta lukuun ottamatta harvinais-  
en hallitusti ja rauhallisesti. Leh-  
timiehet olivat luoneet itselleen  
ennakkokäsityksen tilanteesta, ja  
vaikka se osoittautui vääräksi, sii-  
tä ei luovuttu, vaan mielenosoit-  
uksesta yritettiin epätoivoisesti  
saada irti edes hiven väkivaltai-  
suutta. Myös televisio tarkasteli  
tapahtumia lehdistön luomasta

näkökulmasta ja myötävaikutti  
näin osaltaan mielikuvan vää-  
rään painotukseen.

Kaiken kaikkiaan tutkijat totea-  
vat, että lehdistö ja televisio oli-  
vat luoneet Englantiin "epäta-  
pauksen" — mielikuvan väkival-  
taisesta mielenosoituksesta, jota  
ei koskaan itsestään tullut, mutta  
jonka tiedotusvälineet loivat. Ai-  
noana poikkeuksena koko joukko-  
tiedotuksen kentässä oli vasem-  
mistolehti Morning Star, joka tar-  
kasteli asioita totuudenmukaisem-  
min antamalla tilaa myös mielen-  
osoituksen järjestäjien tarkoitusper-  
ien selvittelylle, minkä muut leh-  
det ja televisio puolestaan laimin-  
löivät.

Tämän yhden huomattavan uut-  
istapahtuman käsittely Englan-  
nin tiedotusvälineissä osoittaa, et-  
tä puhe länsimaisen lehdistön mo-  
niarvoisuudesta ja totuudenmu-  
kaisuudesta on harhaanjohtavaa.  
Vastaaanlaisia esimerkkejä voi-  
daan osoittaa myös omista olois-  
tamme: presidentti Kekkonen on  
tarjonnut esimerkiksi idänkaup-  
paamme — atomivoimalan, maa-  
kaasun ja raakaöljyhankintojen  
käsittelyä lehdistössä — ja toisaal-  
la taas on osoitettu, että yleistä  
mieli-  
pidettä on viime vuosina joh-  
dateltu lehdistön välityksellä  
"yleisradiohysteriaan". Kumpai-  
nenkin ovat tosin hieman kiista-  
alaisia esimerkkejä, koska aina-  
kin pääosa lehdistöä on kieltänyt  
syyllistyneensä yleisen mieli-  
piteen manipulointiin — on sanottu  
että lehdet ovat vain totuudenmu-  
kaisesti heijastaneet lukijoittensa  
käsityksiä.

Epäilemättä näin onkin asian-  
laita: lehtimiehiä on tuskin aihta-  
ta syyttää toimimisesta idänkaup-  
paa tai yleisradiotoimintaa koh-  
taan tunnettujen epäluulojen alu-  
lepanijoina. Sen sijaan on perus-  
teltu tarkastella lehdistön osuut-  
ta erilaisten yhteiskunnassa esiin-  
tyvien mieli-  
pidesuuntien painotta-  
jana — ja tältä kannalta katsottu-  
na on täysin asiallista presidentti  
Kekkonen tavoin todeta, että  
"yleistä mieli-  
pidettä on kiihoitta-  
malla kiihoitettu naapurimaata  
vastaan".

Yksi lehtien hallussa oleva kei-  
no vaikuttaa mieli-  
pidelmastoon  
ovat yleisönosastot — Kekkonen  
mukaan "tietynlainen yleisönosas-  
ton toimittaminen". Todisteita täl-  
laisesta "toimittamisesta" löytyy  
mm. erään opiskelijaryhmän vii-  
me syksynä tekemästä pikku tut-  
kimuksesta, jonka yhteydessä  
kahdeksalle pääkaupungin lehdel-  
le lähetettiin julkaistavaksi kulle-  
kin kolme 'vahvuusasteeltaan' eri-  
laista taloudellista valtaa arvoste-  
levaa yleisönosastonkirjoitusta.  
Osoittautui että esimerkiksi Uusi  
Suomi ei julkaissut yhtään kirjoj-  
tusta; perusteeksi tälle toimittaja  
oli ilmoittanut, että "sosialisoi-  
nista puhuminen on höpötystä".  
Toisaalta osoittautui, että Helsin-  
gin Sanomat — ns. riippumaton  
mutta epäilemättä ei-sosialistisel-  
la linjalla oleva lehti — julkaisi  
kaikki kolme kirjoitusta, samoin  
kuin tekivät vasemmistolehdet.

Yleisönosastoille ei kuitenkaan  
pidä antaa liian suurta painoa tar-  
kasteltaessa yleisen mieli-  
piteen  
manipulointia. Ei myöskään pidä  
ajatella niin, että vaikka lehti

päästäisi lävitse kaikki sisään tu-  
levat kirjoitukset, sen yleisönosas-  
to heijastaisi tasasuhteisesti kaik-  
kia maassa vallitsevia mieli-  
pidesuuntia eli toimisi eräänlaisena  
yleisen mieli-  
piteen mittarina. Ei  
oie mitään takeita siitä, että yleis-  
önosastoihin kirjoittava pari pro-  
senttia väestöstä edustaa koko  
kansan keskuudessa vallitsevia  
käsityskantoja.

Yleisönosastojen ohella on syy-  
tä tarkastella koko muuta lehden  
sisältöä — ei vain pääkirjoituksia,  
vaan uutisia ja jopa pilapiirroksia.  
Edellä kuvattu mielenosoituk-  
sen raportointi kuvaa niitä mah-  
dollisuuksia, joita uutisvälitys tar-  
joaa mieli-  
pidelmaston manipu-  
loinnille: tapaus ikään kuin asete-  
taan tiettyyn valaistukseen, vaika  
sen yksityiskohdista saatetaan-  
kin kertoa totuudenmukaisesti.  
Myös idänkauppaamme esittelyssä  
samoin kuin kirjoittelussa Yleis-  
radion ohjelmapolitiikasta on ai-  
van ilmeisesti ollut kysymys juuri  
tällaisesta epäsuorasta johdatte-  
lusta — siitä että on määrätty kes-  
kustelun ehdot: sekä se mistä pu-  
hutaan että se miten puhutaan.

On huomattava, että epäsuora  
vaikuttaminen on usein pitkällä  
tähtäyksellä tehokkaampaa kuin  
suora vaikuttaminen. Viimeaikai-  
sessa joukkotiedotuksen tutki-  
muksessa onkin päädytty korosta-  
maan lehdistön, radion ja televi-  
sion vaikutusta yleisönsä — ei  
yksittäisten kirjoitusten tai ohjel-  
mien vaikutusta, vaan jatkuvan,  
pitkäaikaisen tiedonvälityksen  
merkitystä mieli-  
piteenmuodostuk-  
selle. On ruvettu puhumaan in-  
doktrinaatiosta, ajattelutapojen  
vähittäisestä ohjailusta. Samalla  
on kiinnitetty huomiota siihen,  
mikä tai kuka lehdistä ja yleisra-  
diolaitoksissa määrää kirjoittelun  
ja ohjelmien sisällöstä. On ruvet-  
tu puhumaan valtasuhteista tiedo-  
tusvälineissä.

Kun tarkastellaan sitä, kuka  
määrää mitä sanotaan, päädytään  
edellä esitettyyn yleistykseen:  
lehdistö ja yleisradiotoiminta  
ovat tukemassa vallitsevan yhteis-  
kuntajärjestelmän ympärilleen le-  
vittämää mieli-  
pidelmaston. Jouk-  
kotiedotusvälineittemme sanoma  
on näet painottunut yksipuolisesti  
vallitsevien ajattelutapojen hy-  
väksi, aikaisemmin omaksuttujen  
mieli-  
piteiden ja asenteiden puole-  
sta uutta tietoa ja ennakkoluo-  
lottomuutta vastaan. Tämän väit-  
teen tueksi on lukuisia havaintoja  
joskaan ei toistaiseksi vielä syste-  
maattista tutkimustietoa.

Vastaansanomaton tosiseikka  
on esimerkiksi se, että maamme  
3-7-päiväisten sanomalehtien kok-  
onaislevikistä vain 11 prosenttia  
kuuluu vasemmistolehdistölle, joka  
muodostaa ainoan selvästi erot-  
tuvan vaihtoehdon oikeistolehdel-  
le ja riippumattomille lehdistöille.  
Lehdistömme tiedonvälitys on  
vääjäämättä porvarillisesti pai-  
nottunut — porvarillisemmin  
kuin maamme väestön vaaleissa  
ilmaisema mieli-  
pide. Tätä asiantil-  
laa on tietysti lupa pitää yhtä hy-  
vin 'onnellisenä' kuin 'onnettoma-  
nakin', mutta tosiasiaksi jää kui-  
tenkin, että osa väestöämme on  
pysyvästi sellaisen mieli-  
pide-  
muokkauksen keskellä, joka ei  
vastaan omaehtoista ajattelua.

## Mielipiteiden heijastaja vai uuden tiedon välittäjä

Entä miten asiat olisivat, jos meillä olisi vasemmistolehtiä yhtä paljon kuin vasemmiston osuus eduskunnassa edellyttää — jos tiedotusvälineistömme läpi lehdistön, radion ja television heijastelisi kiitettävän oikeasuhtaisesti kansalaisten keskuudessa esiintyviä mielipiteitä? Tilanne olisi toki lähempänä tervettä moniarvoisuutta, kun mielipideilmaston kautta tapahtuva ihmisten manipulointi olisi vähentynyt ja itsenäinen mielipiteenmuodostus lisääntynyt.

Muutta on huomattava, että yhteiskunnassa esiintyvien mielipiteiden heijastelu — vaikka sen tekisi kuinka tasapuolisesti — ei ole ainoa tehtävä, jonka lehdistö ja

yleisradiotoiminta voivat itselleen ottaa. Ne voivat välittää paitsi jo olemassa olevia mielipiteitä myös uutta tietoa jatkuvan mielipiteenmuodostuksen pohjaksi. Toisin sanoen ne voivat ikään kuin asettua vallitsevaa mielipideilmastoa vastaan tuomalla siihen yhä uusia aineksia ja tukemalla tällä tavoin mielipiteiden muutoksia pikemminkin kuin niiden säilymistä ennallaan. Uuden tiedon välittämiseen keskittyvä lehdistö olisi tavallaan puolueellinen muutoksen hyväksi — samalla tavoin kuin mielipiteiden heijasteluun keskittyvä lehdistö on puolueellinen olemassa olevan asiantilan hyväksi.

Länsimaisen lehdistön ja yleisradiotoiminnan piirissä on vanhastaan katsottu, että sen tehtävä on sekä mielipiteiden heijastelu että uuden tiedon välittäminen — ehkä ensisijaisesti juuri jälkimmäinen, uutisten välittäminen. Nyt näyttää kuitenkin siltä, että

mielipiteiden heijastelu — tarkemmin sanottuna lähinnä valanpitäjille mieleisten mielipiteiden välittäminen — on käytännössä muodostunut ensisijaiseksi tehtäväksi, toimittajien sitä useinkaan tiedostamatta. Tähän toteamukseen on päädytty tarkastelemalla lehtien, radion ja television tapaa käsitellä uutisia edellä kuvattuun tyyliin 'tiettyssä valaistuksessa' ja yleensä tarkastelemalla joukkotiedotusvälineiden tarjoamaa maailmankuvaa indoktrinatioon kannalta.

Eikö olisi aihetta muuttaa tärkeysjärjestystä ja myös käytännössä painottaa enemmän uuden tiedon merkitystä? Silloin olisi toivoo, että yleinen mielipide tulisi joskus olemaan todella kansalaisten itsenäisten ajatusten muodostama kokonaisuus — eikä kuten nykyisin mielipideilmaston välityksellä manipuloitu haamu.